

LỄ TRẢ CỬA - MỘT NGHI THỨC TRONG VĂN HÓA CƯỚI HỎI CỦA NGƯỜI XTIÊNG Ở BÌNH PHƯỚC

ĐINH NHỎ DƯƠNG - PHẠM ĐỨC NGỰ*

TÓM TẮT

Trong cưới hỏi của người XTiêng ở Bình Phước, trả của như một hình thức nhà trai trả công nhà gái đã sinh ra, nuôi dưỡng cô gái và phần nào bù đắp sức lao động bị thiếu hụt khi cô gái về nhà chồng. Trả của có phần giống "thách cưới" trong hôn nhân của người Kinh, song đơn giản hơn và gắn với một số tập tục từ cổ xưa.

Từ khóa: trả của; cưới hỏi; tập tục; người XTiêng; Bình Phước.

ABSTRACT

In Xtieng weddings in Binh Phuoc province, Dowry is seen as a form of remuneration from groom family to bride family for their merits of bring-up the girl, as well as for labor shortages when she comes to her husband's home. Returns of somewhat like the bride marriage challenges of Kinh people, but more simple and tied to some of the ancient traditions.

Key words: Dowry; Marriage; Custom; Xtieng ethnic people; Binh Phuoc province.

Theo thống kê (năm 2009), tộc XTiêng có 85.436 người, có mặt ở 34 tỉnh thành trong cả nước. Họ tập trung tại tỉnh Bình Phước, với số lượng 81.708 người và phân thành hai nhóm: nhóm XTiêng Bù Dek sinh sống chủ yếu ở vùng thấp và nhóm XTiêng Bù Lơ sinh sống ở vùng cao.

1. Vài nét về văn hóa của người XTiêng ở Bình Phước

Văn hóa XTiêng mang nhiều sắc thái chung với các tộc người anh em, nhưng cũng không thiếu nét độc đáo, mang tính đặc thù thuộc bản sắc của tộc mình. Sống trên nhà sàn đối với nhánh XTiêng Bù Dek, nhà dài đối với nhánh XTiêng Bù Lơ là một đặc điểm nổi bật trong cư trú truyền thống. Cộng đồng XTiêng có rất nhiều món ăn, thức uống phản ánh đặc trưng về phong cách ẩm thực của cư dân sinh sống nơi núi rừng. Họ có những món ăn tiêu biểu, như canh bồi, canh thụt, thịt nướng, rượu cần, cơm lam... Các loại trang sức được người XTiêng sử dụng cũng khá đa dạng và phong phú, như vòng tay, vòng chân, vòng cổ, khuyên tai... Những đồ trang sức này được làm từ nhiều chất liệu khác nhau, như bạc, đồng, ngà voi..., chủ yếu do họ tự chế tác. Trong trang phục, từng đường nét hoa văn trên mỗi chiếc khố, xà rông (váy của người phụ nữ) đều mang giá trị văn

hóa của cộng đồng tộc người, tiêu biểu như các hoa văn trang trí mang hình tượng núi rừng, hình tượng lao động sản xuất, hình tượng điệu (biểu trưng cho họ Điểu của người XTiêng). Có thể nói, các biểu hiện về loại hình văn hóa vật thể của cộng đồng XTiêng là cả một kho tàng ẩn chứa nhiều giá trị về một cộng đồng người.

Văn hóa phi vật thể của người XTiêng là cả một kho tàng kiến thức được tích lũy qua nhiều thế hệ và được lưu truyền từ đời này sang đời khác bằng hình thức ghi nhớ thông qua các câu chuyện, các phong tục, tập quán gia đình và xã hội, nổi bật là các câu chuyện sử thi dân gian, kể về truyền thuyết khai mở đất đai, xây dựng bon, sóc hay như truyền thuyết về một vùng đất, con sông, con suối gắn với đời sống cộng đồng; những bài hát kể về những chiến tích, chiến công của những vị tù trưởng trong lao động cũng như chiến đấu chống lại kẻ thù... Các biểu hiện của văn hóa phi vật thể còn được thể hiện thông qua nghi thức, nghi lễ trong lễ hội truyền thống, như: lễ mừng lúa mới, tục cưới hỏi, tục quay đầu trâu, nghi lễ trong vòng đời người, nghi lễ trong vòng đời cây trồng... và các quan niệm xã hội cũng như những tri thức dân gian. Tất cả những nét văn hóa đó trở thành linh thiêng và huyền ảo khi được kết hợp với tiếng cồng, tiếng chiêng và những điệu múa truyền thống kết nối giữa con người với thần linh...

* Bảo tàng tỉnh Bình Phước

2. Phong tục cưới hỏi truyền thống của người XTiêng ở Bình Phước

Như bất kỳ tộc người nào ở Việt Nam, cưới hỏi đối với người XTiêng là một nghi thức quan trọng trong một đời người. Lễ cưới của người XTiêng bao gồm hai phần: lễ cưới và lễ trả của (lễ cưới được phiên âm là "Un Sail", còn lễ trả của được gọi là "Ôch' Rutl").

Khi đến tuổi trưởng thành, việc lấy vợ gả chồng là điều tất yếu của mỗi con người. Đối với người XTiêng, khi đôi trai gái đã tìm hiểu và ưng thuận về tình cảm, người con trai sẽ chủ động báo cho bố mẹ mình biết về người con gái mà anh ta đem lòng yêu thương. Khi được gia đình đồng ý, nhà trai sẽ nhờ một người mai mối (người mai mối phải có uy tín trong cộng đồng, con cái để huê, gia đình hạnh phúc và có khả năng giao tiếp tốt...) thông báo đến với bên nhà gái. Để đáp lại mối tình duyên này, gia đình nhà gái cũng làm những bước tung tưng tự gần như nhà trai, đó là xác định lại việc người con gái của mình có đem lòng yêu thương người con trai kia không, nếu đúng và được cả gia đình đồng ý, bên nhà gái cũng sẽ mời một người làm mai đứng ra gặp mặt người mai mối bên nhà trai để trả lời. Việc thông tin qua lại của hai người mai mối được thực hiện bằng những câu hát theo hình thức đối đáp, hoặc những câu hát kể. Vì vậy, trong cưới hỏi của người XTiêng xưa cũng như nay, vai trò của người mai mối là rất quan trọng, đôi khi còn quyết định đến sự thành bại nên duyên của đôi bạn trẻ. Thông qua sự trao đổi của người làm mai mối, gia đình hai bên có thể nhanh chóng đi đến thống nhất việc cưới hỏi, cũng có khi do có những khúc mắc từ trước mà một gia đình không đồng ý cho chuyện nên duyên của đôi bạn trẻ, việc gỡ bỏ nỗi khúc mắc này phải nhờ vào uy tín và cách ăn nói khôn khéo của người làm mai mối.

Sau khi cả hai gia đình đều ưng thuận, công việc tiếp theo là chọn ngày cưới và thống nhất về lễ vật trả của. Theo phong tục của người XTiêng, để cưới được vợ, gia đình bên nhà trai phải có những hiện vật giá trị để trả của cho gia đình nhà cô gái. Hình thức trả của này mang nhiều ý nghĩa - Thứ nhất, đây là việc làm để người con rể thể hiện sự đền đáp công ơn sinh thành, dưỡng dục của cha mẹ người con gái, đồng thời các sính lễ trả của sẽ được gia đình nhà cô gái sử dụng để mời anh em, hàng xóm trong cùng bon, sóc ăn uống, nhằm báo tin gia đình có con gái lấy chồng; thứ hai, có thể nhận thấy rằng, đối với người XTiêng, việc canh tác nương rẫy cần

đến nguồn lao động nên sau khi lấy chồng, nhà gái sẽ mất đi một lao động, vì thế, số sính lễ trả của có thể xem như nhà trai đền đáp cho sự thiếu hụt này.

Việc chọn ngày cưới, cũng như việc đưa ra con số về sính lễ trả của đều do nhà gái quyết định - Thông thường theo lễ trả của của người bố khi lấy mẹ cô gái. Do đó, số lượng yêu cầu về sính lễ sẽ tùy thuộc vào từng đặc thù của mỗi gia đình. Nhưng về cơ bản, các vật phẩm sử dụng làm sính lễ thường được định, như: tổ, ché, xà lung, lao đâm trâu, xà gạc, guì, trâu, heo, gà và rượu cần - những vật có giá trị trong đời sống của người XTiêng.

Đối với tộc XTiêng, việc trả của cho nhà gái không nhất thiết phải thực hiện ngay khi cưới vợ. Theo phong tục của người XTiêng, sau khi gia đình nhà trai đồng ý với những sính lễ mà gia đình nhà gái đưa ra, việc tổ chức lễ cưới sẽ vẫn được tiến hành mặc dù số sính lễ trả của mà gia đình nhà trai phải lo vẫn chưa có. Lễ trả của sẽ được thực hiện khi nào gia đình nhà trai có đủ số lượng sính lễ hoặc một phần nào đó. Nếu như đời bố mẹ chưa trả được của hoặc chưa trả hết thì đến đời con sẽ tiếp tục việc trả của. Trong trường hợp gia đình nhà chàng trai không trả được hết của cho gia đình nhà gái, thì khi gia đình nhà trai có con gái lấy chồng sẽ không được phép định sính lễ trả của đối với gia đình nhà chàng trai đến hỏi. Người con trai sau khi cưới vợ mà chưa trả được của cho gia đình nhà vợ thì phải ở rể. Việc ở rể này sẽ được kéo dài cho đến khi trả hết của cho gia đình nhà vợ, khi đó người con trai mới được đưa vợ mình về ở bên nhà trai hoặc ra ở riêng. Khi nào gia đình nhà trai có đủ điều kiện để thực hiện lễ trả của cho gia đình nhà gái, thì khi đó hai người mai mối lại đứng ra thông báo cho hai bên gia đình về thời gian trả của cũng như các sính lễ trả của đã được thống nhất như khi tiến hành lễ cưới. Sau đó, cả hai gia đình sẽ thông báo cho anh em thân tộc cũng như bạn bè, hàng xóm trong bon, sóc về việc thực hiện lễ trả của cũng như mời họ đến tham dự.

3. Tập tục trả của trong cưới hỏi của người XTiêng ở Bình Phước

Thời gian thực hiện lễ trả của được diễn ra ít nhất trong vòng hai ngày, có thể ở gia đình nhà gái hoặc nhà trai, tùy thuộc vào sự thống nhất của hai bên gia đình. Ngày đầu tiên, gia đình nhà trai sẽ mời anh em, người thân và bạn bè của chú rể đến để chuẩn bị các công việc cho lễ trả của ngày hôm sau, như quét dọn nhà cửa, sân vườn, chuẩn bị cho việc tiếp khách, chôn cọc cột trâu, sau đó tiến hành bắt

trâu cột vào cọc, chuẩn bị tổ, ché, xà lung, heo, gà và các đồ lễ cần thiết khác. Đáp lại sự giúp đỡ của bạn bè và anh em, nhà trai sẽ mổ thịt một con heo thiết đãi. Thịt heo sẽ được chế biến thành các món ăn như: thịt nướng, canh bồi, canh thụt... trong đó, thịt nướng được xem như món ăn yêu thích của người XTiêng. Bên cạnh đó, món thịt gà, cơm ống (cơm lam) và rượu cần cũng là những đồ ăn, thức uống không thể thiếu. Sau khi công việc chuẩn bị đã được hoàn tất, anh em, bạn bè bên gia đình nhà trai sẽ quây quần cùng thưởng thức các món ăn và uống rượu cần. Đến khi men rượu đã lâng lâng, họ sẽ cùng hát, cùng múa và tiếng cồng, tiếng chiêng sẽ được nổi lên, báo hiệu cho một hoạt động văn hóa truyền thống sắp được diễn ra, cuộc vui sẽ được kéo dài cho tới khuya.

Hôm sau, ngày chính thức tiến hành lễ trả của, từ sớm, khách mời kéo đến gia đình ngày một đông. Khi gia đình bên nhà gái đã đến tham dự cùng sự có mặt của hai người mai mối, lễ trả của sẽ được chính thức tiến hành. Việc đầu tiên, gia đình nhà trai sẽ giao lễ vật là con trâu cho gia đình nhà gái. Số lượng trâu đã được hai bên gia đình thống nhất từ trước - Thông thường, số lượng lễ vật là trâu từ một cho đến hai hoặc ba con, cũng có thể nhiều hơn nữa. Sau khi gia đình nhà gái đã nhận trâu, một đội đánh chiêng gồm 6 người sẽ cầm chiêng vừa đi vừa đánh, xếp thành một đường vòng tròn quanh khu vực cọc cột trâu. Đây là nghi lễ trước khi thực hiện việc đâm trâu để đãi khách. Sau khi trâu được thịt, việc phân chia số lượng thịt được tính như sau: con trâu sẽ được chia thành hai phần thịt bằng nhau, phần đầu con trâu dành riêng cho gia đình nhà gái. Tiếp theo, con heo của nhà trai giao cho nhà gái cũng sẽ được làm thịt để phân chia cho gia đình hai bên.

Với gia đình nhà trai, một đùi trâu và một đùi heo sẽ được lấy ra từ số thịt được nhà gái chia để làm quà tặng cho người mai mối, xem như là sự đền đáp công lao giúp đỡ cho đôi trai gái nên vợ nên chồng. Số thịt còn lại sẽ được gia đình nhà trai sử dụng một phần để chế biến các món ăn thiết đãi anh em dòng họ cũng như khách mời tham gia trong lễ trả của, một phần sẽ được chia thành những phần bằng nhau tương ứng với số hộ trong bon, sóc để phát cho từng gia đình. Tương tự như gia đình nhà trai, gia đình nhà gái cũng sẽ phân chia số thịt trâu và thịt heo thành nhiều phần để chia cho anh em thân tộc cũng như khách mời bên nhà

gái đến tham gia lễ trả của, đồng thời, làm quà trao tặng cho người mai mối. Sau khi hai bên gia đình nhà trai và nhà gái phân chia số lượng thịt xong, phần thịt còn lại sẽ được cả hai gia đình chế biến thành các món ăn để thiết đãi khách mời và anh em trong dòng họ.

Tiếp theo là hoạt động trả của đối với các sinh lễ khác, bao gồm: tổ, ché, xà lung... Sau khi số lượng sinh lễ được tập hợp đầy đủ, hai người mai mối trực tiếp kiểm tra về số lượng cũng như chất lượng của sinh lễ, tiếp đó, đại diện bên gia đình nhà gái sẽ đi kiểm tra lại một lần nữa. Nếu như các sinh lễ chưa đạt yêu cầu thì hai bên sẽ tiếp tục thương lượng cho đến khi cùng đồng ý.

Để giảm bớt gánh nặng đối với hiện vật làm sinh lễ, anh em thân tộc trong gia đình hoặc bạn bè có thể giúp đỡ bằng cách trao tặng một hoặc nhiều hiện vật cho gia đình nhà trai sử dụng làm đồ sinh lễ để dùng vào việc trả của. Việc làm này sẽ được gia đình nhà trai ghi nhớ và sẽ trả lại bằng hình thức tương tự cho gia đình kia khi họ tổ chức lễ trả của cho con trong thời gian khác.

Sau khi các hoạt động trả của kết thúc, cả hai gia đình sẽ mời khách, anh em dòng họ cũng như bạn bè trong bon, sóc cùng thưởng thức những món ăn đã được cả hai gia đình chế biến. Việc ăn uống sẽ được kéo dài cùng với tiếng cồng, tiếng chiêng tới khi rượu đã cạn, sức đã mệt thì ai nấy sẽ về nhà đó.

Trả của trong đời sống văn hóa của tộc XTiêng là một trong những phong tục truyền thống, có thể được xem như tương đồng với hình thức thách cưới ở nhiều tộc người khác, gây không ít khó khăn cho gia đình nhà trai cũng như cuộc sống gia đình sau khi cưới của đôi vợ chồng trẻ. Vì vậy, hiện nay, khi nhận thức của người dân đồng bào XTiêng Bình Phước đang ngày được nâng cao, ở nhiều nơi, các sinh lễ đã được lược bỏ hoặc giảm bớt về số lượng, nhưng truyền thống và phong tục trả của vẫn được duy trì trong cộng đồng cư dân XTiêng như một nghi thức - được xem như lời cảm ơn của người con về công ơn sinh thành đến cha mẹ, đồng thời, cũng là thông điệp gửi đến anh em thân tộc, bạn bè, cộng đồng bà con trong bon, sóc về một gia đình mới được hình thành. Đây được xem như một truyền thống, một biểu hiện văn hóa tốt đẹp trong cộng đồng người XTiêng ở Bình Phước./

Đ.N.D - P.Đ.N

(Ngày nhận bài: 16/10/2016; ngày phản biện đánh giá: 27/10/2016; ngày duyệt đăng bài: 12/11/2016).